

Til verka, nú!

Eftir Duritu Brattaberg

(Høgni Mohr týddi úr danskum/norskum)

Eingin umhvørvisligur heildarpolitikkur

Meðan onnur lond, sum Føroyar vanligu samanbera seg við, leggja umhvørvispolitiskar ætlanir fyri komandi øld, hevur verið trupult at staðfest, hvønn umhvørvispolitikk Føroyar hava. Umhvørvið tykist vera eitt ikki-evni, bæði hjá kommunu- og landspolitikarum; beint áðrenn val og gerandisdagar annars. Soleiðis er, hóast flestu flokksstevnuskráir í byrjanini vilja vera við, at flokkarnir hava til endamáls at umsita náttúruutilfeingið á skynsaman hátt.

Nøkur av teimum fáu skjølunum, ið seta umhvørvisspurningar á dagsskránnu, eru galdandi umhvørvislóg og kunngerðir við heimild í umhvørvislógini frá 1988. Og meðan lógin í flestu førum verður handhevd við krøvum móttvegis tí almenna, privatum ella vinnulívi, verður at kalla onki gjørt til tess at upplýsa borgarar landsins um, hvussu teir á einfaldan hátt skulu bera seg umhvørvisliga rætt at.

Undanfarnu landsstýrisfólkini við umhvørvismálum hava tíverri ikki gjørt stórvegis vart við seg í umhvørvishøpi seinastu árin? kanska tí landsstýrisfólkini, ið verða vald tá ið samgonga verður skipað, býta ymisku málsøkini sínámillum. Og tá kann meira enn so koma fyri, at onkur verður landstýrismaður við umhvørvis-, kommunu- og kenslumálum, ídnaðar- og landbúnaðarmálum ella olju- og umhvørvismálum. Og tí landsstýrismaðurin við umhvørvismálum ikki hevur nakað rættiligt umhvørvismálaráð við serkunnaðum fólkum aftan fyri seg, er eyðsæð, at umhvørvisarbeiðið verður raðfest aftarlaga.

Seinastu árin eru kollveltandi bygnaðarbroytingar framdar í landsumsitingini. Nógv nýggj stórv eru gjørd, men sigast kann, at umhvørvisspurningar standa aftarlaga í raðfestingini. Tað sæst nevnliga, at ætlaða umhvørvis- og landbúnaðardeildin í Landsstýrinum kann gerast hitt seinasta, ið kemur í fasta legu, tí ongin veit nær deildin verður stovnað. Avleiðingin av hesum er, at til hendan dag er ongin stýrisdeild, ið hevur fulltíðarstórv í umhvørvis- ella náttúrufyrising í Føroyum sum heild. Tað er alneyðugt at skifta orð um, um rætt er at leggja umhvørvið undir landsstýrismannin í oljumálum uttan at hava havt eitt orðaskifti um tær tvístøður, ið kunnu koma millum hesi bæði økini.

Torført er at bera eygað við landumfatandi ætlanir um at gera støðuna á umhvørvisøkinum upp og gera raðfestingar og staðfesta endamál. Kanska er hetta orsøkin til, at arbeiðið hjá landsstýrinum í mestan mun er merkt av eldsløkking heldur enn fyrirbygging.

Umhvørvisvegleiðing og millumtjóðasáttmálar

Stórt trot er á skikkaðari vegleiðing og ráðgeving í kommununum. Avmarkaða stódd landsins hefur við sær, at tað í ein ávísan mun ber til at miðsavna og eftirlaga umhvørvisarbeiðið, soleiðis at hópur av meira tekniskum spurningum og uppgávum í sambandi við tilrættislegging kann verða loystur á sama hátt á ymsum stöðum.

Alneyðug tiltøk, ið t.d. hava samband við frárensluvatn, seyðahald og sankutaðing (kompostering), kundu verið fyriskipað meira skynsamligt og í størri eindum, um álagt varð bygðunum at samstarva um felags loysnir.

Føroyar hava sett mangar millumstjóðasáttmálar í gildi. Verða hesir nærlisnir, er greitt, at summir teirra ikki hava serliga stóran ítøkiligan týðning fyri umhvørvisfyririting í gerandisdegnum. Dømi eru: Washington-avtalan um keyp og sølu av villum djórum og plantum, ið eru hótt, Helsinki-avtalan um nýtslu og verju av áum og vøtnum, sum fara um landamørk. Geneve-avtalan um luftdálking millum lond og seinast avtalukarmurin um veðurlagsbroytingar.

Arbeitt verður tó miðvíst fyri at halda fleiri sáttmálar, ið hava stóran týðning fyri umhvørvisfyriritingina; t.d. MARPOL-sáttmálan og OSPAR-sáttmálan, sum fyri stuttum eru undirskrivaðir í sambandi við fyrireikingarnar av kolvetnisvinnu í føroyskum havøki.

Føroyar eru farnar upp í norðurlandsku umhvørvisætlanina 1996-2000. Grundarlagið undir norðurlenska umhvørvisáttáttum er almennu aðalreglurnar fyri náttúru- og umhvørvisvernd, ið eru viðurkendar bæði tjóðliga og altjóðliga; t.d. fyri burðardyggja menning, umhvørvistillagaða samfelagsmenning við tí fyri eygað at sleppa undan umhvørvistrupulleikum eins og økisábyrgd, ringrás-ætlanir og varsemi.

Landsstýrið var umboðað á ST-ráðstevnuni í Rio í 1992, og avtalan er undirskrivað. Tíverri er arbeiðið ikki byrjað í føroysku nærsamfeløgnum, tí ongin enn hefur kunnað um ætlanirnar við avtaluni, og hvat Local Agenda 21 snýr seg um.

Local Agenda 21 (LA21) var borðin fram undir ST-ráðstevnuni um umhvørvi og menning í Rio de Janeiro. Luttakararnir samtyktu m.a. eina verkætlan fyri umhvørvis- og menningararbeiði í 21. øld. Hon varð nevnd Agenda 21, og er eitt umfangandi skjal í 40 pørtum. Í 28. parti stendur nakað heilt nýtt. Her vendir ST sær á fyrsta sinni beinleiðis til heimsins kommunur og nærsamfeløg. Gjørt verður vart við, at nógvar av heims umfangandi umhvørvisavbjóðingunum, ið Agenda 21 viðger, eru staðbundnað virksema sum heild. Soleiðis spæla tey einstøku menniskjuni í nærsamfeløgnum, vinnulív, felagsskapir og myndugleikar høvuðsleiklutir í arbeiðinum at skapa burðardyggja menning.

Local Agenda 21 er smíðað til føroyska samfelagið!

Local Agenda skal í fyrstu atløgu metast sum ein staðbundin ætlan, ið skal stuðla upp undir eina burðardyggja menning. Local Agenda er eftir mínum tykki júst tað, ið føroyska samfeløgnum tørvar, men ikki neyðturviliga saman við tí, sum kommunur og nærsamfeløg annars gera.

Local Agenda 21 fer í størsta mun at snúgvá seg um: At staðfesta sambandið millum virksema á staðnum og altjóða avleiðingar. At síggja menningina í langtíðarhøpi, norður og suður-høpi og altjóða samhuga. Luttøka, ið elvir til nýskap og menning í nærsamfeløgnum, verður umráðandi. Hesi avmarkaðu øki eiga at leggja størri dent á samanhingin millum umhvørvisvernd, búskap og lívsvirði.

Mest umráðandi umhvørvisavbjóðingarnar krevja, at farið verður til verka, nú. Skulu vit taka burðardyggja menning í álvara, er neyðugt at vit byrja við at gera okkurt við størstu avbjóðingarnar. Serliga umráðandi er at fara undir at: minka nýtsluna, menna burðardyggar flutning og ferðslu, viðgera veðurlagsspurningar, vera meira nágreinilig í jarðarfyrising við serligum denti á lívfrøðiliga fjølgan, og menning av einum burðardyggu vinnupolitikki í nærsamfeløgnum.

Føroyum tørvar eina virkna umhvørvisrørslu

Einasta umhvørvisfelagið í landinum, Føroya Náttúru- og Umhvørvisfelag (FNU) hevur bert fáar virknar limir. Felagið var virkið í sjevtiárunum, tá ið skipað varð fyri ráðstevnum um umhvørvispurningar og luttøku í umhvørvisorðaskiftum. Seinastu árin er limatalið fallið, og virkseimið er avmarkað til onkur lesarabrøv, ið finnast at umhvørvispolitikki landsins, serliga í sambandi við vatnorkuútbyggingina. FNU hevur ikki egna skrivstovu og fær ongan rakstrarstuðul. Landsstýrið átti at fata nyttuna av, at ein óheftur felagsskapur verður hildin virkin og heldur eygað við umhvørvisarbeiðið í Føroyum.

Vatnorka í brennideplinum

Vatnorkumálið, ið dúgliga hevur verið kjakast um seinastu árin, er eitt gott dømi um tørvin á einum skipaðum umhvørvispolitikki. Orsök er at halda, og tað er nú einaferð soleiðis, at tað kundi verið sloppið undan summum miskiljingum, um umhvørvispurningar høvdu verið raðfestir longur frammi politiskt og um landsstýrið hevði sakkunnleika í umsitingini.

Farið er av álvara undir vatnorkuútbyggingin í Eysturoynni. Tunnlar verða boraðir í fjallinum haðani vatnið frá størstu áunum og minstu løkunum í vestara parti av oynni stavar. Vatnið verður veitt í tunnlum til turbinur, ið vórðu bygdar í sambandi við fyrsta byggistig við Eiðisvatn.

Seinasta hálva árið hevur orðadrátturin í mesta mun snúð seg um hesa útbyggingina og um spurningin um útbyggjarin, alkommunala orkufelagið, SEV, hevur neyðugu loyvini til vatnorkuútbyggingina. Sambært hundrað ára gamla lóg hevur SEV einkarrætt til vatngagnnýtslu. Lógin gevur felagnum loyvi at gagnnýta tað vatnið, tí tørvar. Sambært galdandi lóg ber til at fremja vatnorkuútbyggingar uttan serloyvi ella greining av avleiðingunum, og ongi umhvørviskrøv verða sett útbyggjaranum. Komið er eisini fram, at sambært umhvørvislógina er einasta, ið eftirlit kann havast við í sambandi við útbyggingina, at borievjan frá tunnlunum verður burturbeind sambært reglugerðina.

Landsstýrismaðurin við umhvørvismálum hevur fingið mótmællisskriv frá búfólkunum í bygdunum, sum eru í útbyggingarøkinum. Týdningarmiklir spurningar hava verið settir í løgtinginum, men svarini hava ikki verið nøktandi. Málið kann fáa stóran týdning sum fordømi, tí tað hevur víst, hvussu leiklutirnir eru býttir millum landsstýrismannin og alkommunala orkufelagið; og landsstýrismannin og Yvirfriðingarnevndina. Komið er nevnliga fram, at landsstýrið ikki hevur ábyrgdina av vatnorkuútbyggingini, men at hon er latin útbyggjaranum, SEV, upp í hendi. Eisini er komið fram, at kært kann ikki verða um góðkenningina hjá Yvirfriðingarnevndini. Soleiðis er landsstýrismaðurin við umhvørvismálum settur uttan fyri alla ávirkan.

Tað tykist ikki, sum SEV hevur nakað umhvørvisandlit (valla eru mong, ið spyrja eftir tí) og hevur tíverri heldur ikki avdúkað ítøkiligar framtíðarætlanir við øðrvísi orkukeldum.

Ruskrúgvur í vøkstri

Búskaparvøksturinn í Føroyum hevur verið stórur seinastu 20-30 árin. Buskaparliga kreppan, ið byrjaði fyrst í nítiárunum, er nú hasað av, og tað gongur støðugt frammá. Hetta sæst aftur á rusknøgðunum á brennistøðunum báðum, ið nú, vegna støddina, eru noyddar at skipa fyri øðrvísi ruskskiljing. Men tað eru bert partar av umhvørvistrupulleikum, ið fylgja við øktum rusknøgðum, sum endurnýtsla kann loysa. Mørk eru fyri, hvussu stórar partar av rusknøgðunum, ið tað er fíggjarliga ráðiligt og tekniskt møguligt at endurnýta. Somu avmarkingar eru galdandi fyri skerjingar av tí, ið fer úr brennistøðunum og út í lofthavið. Verða rusknøgdirnar ikki avmarkaðar, fara trupulleikarnir av ruski framhaldandi at veksa. Tað ræður um at seta sær fyri at fremja arbeiðið at avmarka rusknøgdirnar.

Í stuttum kann sigast, at størstu avbjóðingarnar viðvíkjandi ruski í núverandi skipan, eru tørvurin á endurnýtslu- og pantiskipanum og staðbundnum viðgerðarhættum.

Góðu royndirnar við eini sankutaðingarskipan, ið viðger lívrundið rusk í Skúgví, har eini 80 fólk bógva, eiga at vera fyrimynd, soleiðis at fleiri sankutaðingarskipanir verða settar upp á øðrum støðum. Sostatt slepst undan at flyta lívrundið rusk langar teinar til tær báðar brennistøðirnar í Føroyum.

Neyðugt er at leggja størri orku í upplýsing um verandi innsavning av umhvørvisdálkandi ruski. Í hesum ruski eru evni, sum eru umhvørvis- og heilsuskaðilig, og verður ikki rætt atborið, er vandi fyri, at tey kunnu elva tilálvarsama umhvørvisdálking og mansskaða. Summi av vandamiklastu evnunum verða sera spakuliga niðurbrotin; onnur als ikki (tungmálmur). Tey savnað seg í føðiketunum, og hetta hevur við sær, at tey kunnu hótta lívfrøðiliga margfeldið, føðiveitingina og heilsuna; eisini fyri komandi ættarlið. Endamál landsstýrisins eiga at vera at tryggja, at at kalla alt umhvørvisskaðiligt rusk verður viðgjørt á fullgóðan hátt.

Endurnýtsla neyðug

Málið eiga at vera, at hitt sama fíggjarliga virkseimið í landinum, mált í bruttotjóðarframleiðslu, eiga at hava við sær munandi minni rusknøgdir. Hetta skal sostatt hava við sær, at vøksturinn í rusknøgðunum verður munandi minni enn framleiðsluvøksturinn í samfelagnum. Tá ið málið verður sett í lutfall við búskaparliga vøksturinn, stendur endamálið við og er leyst frá búskaparliga vøkstrinum.

Aðalreglan um, at dálkarin skal gjalda, eiga at verða hildin. Og stórur dentur eiga at verða lagdur á meginregluna um varsemi; tí uppskotnu tiltøkini minka jú av álvara um hóttanirnar móti vistfrøðisskipanini.

Landbúnaðurin

Nógvar umhvørvisavbjóðingar, sum smáar ella miðalstórar kommunur í Føroyum meta tær, hava samband við landbúnaðin; serliga dálking frá seyðahaldi. Serstakliga bøndurnir hava tørv á stýring og upplýsing. Einans evarska lítil partur av tøðunum frá landbúnaðinum verður nýttur. Størsti parturin av teimum fer í áarløkir og oman í mølirnar, har tey verða skolaði út í havið. Og bert ein lítil partur av súrhoyggjiløginum verður nýttur. Hesin løgur er størsti syndarin, tá ið talan er um dálking í áarløkunum? og soleiðis er hann ein hóttan móti áarfiskinum. Í staðin verða stórar nøgdir av handilstøði innfluttar. Umhvørvisliga, eins væl samfelagsbúskaparliga, er hetta ein ónáttúrliga vánalig loysn.

Trupulleikin verður loystur á einfaldan hátt: Við sankutaðingarskipanum, ið eisini skulu taka ímóti lívrunna ruskinum úr húsarhaldunum. Bøurin kann síðani á einfaldan hátt verða taðaður við tøðum úr sankutaðingini, og innflutningurin av handisstøðum harvið verða avmarkaður.

Harumframt eru seyðaavroð vorðin ein stórir trupulleiki fyri ruskstøðirnar seinastu árinum. Orsøkin er, at meginparturin av seyðinum verður flettur heima, og at parturin av avroðunum (vomb, garnar, høvd og skinn), ið verður nýttur, er í minking. Rusk frá fletting kundi verið brúkt skynsamt í biogasskipanum, sum kanska eisini kundu tikið ímóti ruski úr fiskiídnaðinum.

Eitt líkinda land til vistfrøðiligt seyðahald

Nógv talar fyri, at Føroyar sum heild kundu havt vistfrøðiligt seyðahald. Meginparturin av seyðinum gongur úti í Guðs fríu náttúru bróðurpartin av árinum. Eindirnar av innfluttum fóðuri eru sera fáar, og nýtlan av heilivági er lítil, samanborið við hana í grannalondunum. Størsta avbjóðingin hevði verið at bøtt um handfaringina av tøðunum frá seyði, sum verður fóðraður í seyðahúsi um veturin. Somuleiðis at forða fyri nýtslu av handilstøðum á bønnum og í størri mun at laga nýtsluna av heilivági eftir tørvinum hjá hvørjum einstøkum dýri.

Til tess at náa málinum, noyðist landbúnaðurin sjálvur, og ikki minst landbúnaðarmyndugleikarnir, at hava einatilvitaða hugsan um vistfrøðiligan landbúnað, og leggja orku í at venda gongdini hin rætta vegin. Farið eigur at verða undir landbúnaðarráðgeving, ið fatar um fígging, vistfrøði og byggifrøði.

Mentunarlandslagið

At verja og umsita fornminni og mentunarumhvørvi snýr seg um at røkja mentunararvin. Fornminni eru saman við náttúruutilfeinginum høvuðslutirnir í umhvørvis- og tilfeingisumsitingini sum heild. Tey eru týðningarmikið vitanar- og nýtutilfeingi, og partur av grundarlagnum undir lívsvirði fólksins. Standfesti og søguligur samhangur í náttúrliga umhvørvinum veita trygd og samleika eins og mentunararvurin umboðar stórar upplivingarmøguleikar og fagurfrøðilig virðir.

Varðveita vit mentunarlandslagið, so endurvinnu og tryggja vit okkum mista vitan. Hetta kann stuðla upp undir at loysa nýggjar trupulleikar og at taka av avbjóðingum í arbeiðinum at menna eitt vistfrøðiliga burðardygt samfelag.

Umráðandi er, at margfeldið í fornminnum og mentunarumhvørvinum verður umsitið sum nýtutilfeingi og sum grundarlag undir uppliving og menning av náttúruumhvørvi.

Harumframt eru mentunarlandslagið og hin óspilta náttúran av størstu ágóðunum fyri ferðamannalandið, Føroyar.

Ferðavinna verður hildin at gerast sera týðningarmikil fyri Føroyar. Landið verður m.a. marknaðarført sum grønt við óspiltari náttúru, og kanningar benda á, at tað júst er hetta, ið útlendingar ætla sær at uppliva. Men náttúran er viðkvom, og mark er fyri, hvussu mong kunnu ferðast í henni. Sleppast kann bert undan skaðum, um ætlanir verða lagdar.

Oljuvinna

Umhvørvisliga avbjóðingin í 21. øld verður oljuvinnan. Um stutta tíð verður farið undir at bora eftir olju í froyrskum øki. Avbjóðingarnar, ið hava samband við oljuvinnuna, eru størri og fløktari enn tær, Føroyar hiðartil hava tikið av. Til tess at taka av hesi avbjóðingini, er ein grundleggjandi hugburðsbroyting neyðug, serstakliga millum politikarar.

Glottar eru kortini. Ein treyt fyri, at farast kann undir royndarboringar er, at heilsuviðurskiftini, umhvørvið, tryggin og tilbúgvingin skulu vera í lagi, áðrenn skjøtul verður settur á.

Tjóðarlig umhvørvisvernd

Avbjóðingarnar og tráanin í umhvørvispolitikkinum eiga at gerast sjónligari. Hetta ber til at gera við at seta sær umhvørvispolitisk mál. Økismyndugleikar eiga at fáa ábyrgd, tá ið umhvørvispolitikkurin verður framdur. Við grønum skattum og øðrum umhvørvispolitiskum stigum, eiga karmarnir at verða gjørdir, soleiðis at umhvørvisfyrilit verður ein náttúrligur partur av búskapinum. Almennigurin eigur at sleppa fram at umhvørviskuning, og ymsu økini eiga at verða væl umboðað í arbeiðinum at verja umhvørvið.